

УДК 351.74+355.42

В.В. КРИКУН, Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЄДИНИХ КРИТЕРІЇВ КЛАСИФІКАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

Ключові слова: спеціальна операція, єдині критерії класифікації, операція у сфері державної охоронної діяльності

Для усвідомлення сутності, призначення та взаємозв'язку різноманітних спеціальних операцій, що проводяться державними органами з метою забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, припинення правопорушень чи запобігання їм, ліквідації стихійних лих та аномальних явищ, важли-

вого теоретичного та практичного значення набуває їх класифікація.

Однак перш, ніж перейти до класифікації спеціальних операцій, слід остаточно визначитися з критеріями їх розподілу, тому що наукові праці, з одного боку, та нормативно-правові акти, з іншого, містять різноманітні підходи щодо визначення видів, груп та класів зазначених операцій. Ці групи, види та класи іноді охоплюють різноманітні за походженням та суттю операції, відображають ситуативний розподіл і не мають комплексних критеріїв розмежування.

Різнноманітні підходи до класифікації спеціальних операцій зустрічаються в працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Наприклад, В.А. Лаптії, Є.П. Приходько, А.Г. Артюх, В.Л. Анисимов та інші [1, с.4-10; 2, с.99; 3, с.7] розподіляють спеціальні операції за наступними критеріями (табл.1):

Таблиця 1 – Критерії класифікації спеціальних операцій

Масштаб	Надзвичайна ситуація	Державний орган	Час
локальні	операції, що реагують на надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру	проводяться силами одного органу	швидкоплинні
середньомасштабні	операції, що реагують на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру	проводяться силами декількох органів	середньоплинні
широкомасштабні	операції, що реагують на надзвичайні ситуації воєнного характеру	проводяться спільно з силами держав близького та далекого зарубіжжя	тривалі

Найбільшої уваги вони приділяють спеціальним операціям, які реагують на надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру і поділяють їх на криміногенні та некриміногенні. Це операції з розшуку, припинення, виволочення, відбиття, затримання тощо.

Схожої думки, у своїх працях, дотримується М.Б. Саакян, але він зазначає, що проведення спеціальних операцій може викликати не завжди надзвичайними ситуаціями. До цих операцій він відносить наступні види:

- розвідувальні, операції по затримці злочинців та припинення особливо тяжких злочинів;
- оперативно-профілактичного характеру, які пов'язані із загальним погіршенням оперативної обстановки в результаті прогресування окремих видів злочинів;
- ситуативні, що прямо вказують на застосування сили для запобігання або припинення злочинної діяльності.

Щодо нормативно правових актів, то класифікація спеціальних операцій, які реагу-

ють на надзвичайні ситуації соціально-політичного, кримінального характеру, знайшла своє відображення у настанові з розшуку та затримання озброєних злочинців.

Погляди інших вчених більш спрямовані на конкретизацію спеціальних операцій, що реагують на надзвичайні ситуації соціально-політичного, криміногенного характеру. Наприклад, В.В. Манишев, А.А. Полозков [4, с.79], А.В. Гайдук, В.В. Гриньков, В.М. Клячко, І.О. Томків, В.І. Тробюк та інші за критерій класифікації спеціальних операцій, беруть характер завдань, які виконуються і виділяють такі види спеціальних операцій по:

- затриманню особливо небезпечних та озброєних злочинців (дезертирів);
- припиненню групової непокорі і масових

заворушень у виправно-трудових установах;

- знешкодженню злочинців, які захопили заручників;
- ліквідації диверсійно-розвідувальних груп;
- нешкодженню терористів, які захопили повітряне судно;
- припиненню масових порушень громадського порядку [5, с.4].

За словами Ю.В. Дубко, спеціальні операції класифікуються за трьома напрямками в залежності від: того, наскільки їх проведення очікується злочинцями; залучених сил та засобів; виду надзвичайної ситуації.

За першими двома напрямками він пропонує класифікувати спеціальні операції наступним чином (рис.):

Рисунок – Класифікація спеціальних операцій за очікуваністю їх проведення злочинцями та за залученням сил та засобів

За третім напрямком він поділяє спеціальні операції на два види:

- операції, у ході яких плануються спеціальні бойові дії (надзвичайні ситуації, пов'язані із соціальними явищами криміногенного характеру, введенням режиму надзвичайного та воєнного стану, ліквідацією розвідувально-диверсійних груп противника;
- операції, в ході яких спеціальні бойові дії заздалегідь не плануються, але необхідність їх застосування може виникнути у

зв'язку з різким погіршенням оперативної обстановки та зростанням кількості суспільно-небезпечних діянь (надзвичайні ситуації, пов'язані із соціальними явищами некриміногенного характеру, природними, біологічними факторами, подіями техногенного походження, а також з операціями профілактичного характеру).

Цікавими для нас є погляди Л.М. Калашника, В.П. Климчука, А.І. Песяцького, М.О. Свіріна, В.Л. Трасковського, які поді-

ляють на дві групи операції, котрі проводяться державними органами, та що проводяться в:

- повсякденній обстановці (оперативно-профілактичні операції);
- надзвичайних ситуаціях (спеціальні операції).

Таким чином, зазначені вчені виділяють два класи операцій, проведення яких спрямоване на охорону об'єктів національної безпеки України, в повсякденних і в надзвичайних умовах. Вони розрізняють їх за цілями, масштабом, способом тактичних дій та формами проведення і визначають основну ознаку розмежування зазначених операцій, якою є існування або відсутність надзвичайної ситуації.

Схожа класифікація спеціальних та оперативно-профілактичних операцій має своє закріплення в нормативно-правових актах, в яких, зокрема, виділяються комплексні та цільові оперативно-профілактичні операції, а також операції з ліквідації масових безпорядків, визволення заручників та певних об'єктів, реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру тощо [6, 7].

Розглядаючи відокремлення спеціальних операцій від оперативно-профілактичних, слід відмітити позицію Ю.Б. Оболенського, який головною ознакою розмежування цих видів операцій називає велику ймовірність проведення або безпосереднє проведення бойових дій. Цієї ж позиції дотримується Ю.В. Дубко, який підкреслює, що для розмежування понять «спеціальна операція» та «оперативно-профілактична операція», окрім існування надзвичайної ситуації, повинна бути реальна можливість проведення спеціальних бойових дій. При цьому, стає незрозумілою мета введення цього поняття, якщо існує таке, як заходи адміністративного припинення спеціального призначення, яке визначає застосування сили державними органами і знайшло своє відображення в законодавстві України [8, 9].

Вищезазначене дає нам можливість стверджувати, що класифікація спеціальних опе-

рацій має різноманітні критерії як в науці, так і в законодавстві України. Більшість класифікаційних груп містять у собі ознаки різноманітних за генезисом та суттю операцій, які проводяться державними органами. Вони схожі на спеціальні, але не є такими. Тому метою статті дослідження існуючих підходів розмежування спеціальних операцій, а наукова новизна полягає у розробці новітніх єдиних оптимальних критеріїв їх класифікації.

Для визначення оптимальних критеріїв класифікації спеціальних операцій необхідно звернутися до її суті та генезису.

Як ми зазначали, кожне явище, предмет або процес у природі має певні сутнісні та загальні ознаки, тобто в природі існують загальні поняття, категорії, які визначаються як ціле, і сутнісні, які охоплюються загальними і визначаються як частка.

Визначивши загальним поняттям «операція у сфері державної охоронної діяльності» діяльність держави, яка спрямована на захист національної безпеки України від внутрішніх та зовнішніх загроз, необхідно навести дефініцію цього поняття та визначитися щодо його видів, що надасть можливість відокремити спеціальні операції від інших.

Отже, операція у сфері державної охоронної діяльності - це сукупність відносно самостійних комплексних або одиничних заходів державного впливу, які застосовуються в жорстко визначених умовах з метою досягнення інтересів усього суспільства і спрямовані на захист об'єктів національної безпеки України від різноманітних негативних явищ, предметів або процесів й зміцнення сили та авторитету держави як у середині країни, так і за її межами.

Звідси випливає, що в операціях у сфері державної охоронної діяльності метою є вирішення певних завдань внутрішнього та зовнішнього характеру. У зв'язку з цим ці операції мають різний формально-логічний зміст, але спільний об'єм, і виступають як взаємопов'язані частини цілого, яким виступає операція у сфері державної охоронної діяльності. Дослідження цих операцій і зако-

нодавчої бази, яка регулює їх проведення, надає нам можливість визначити певні ознаки їх розмежування, основними з яких є умови проведення, функціональне призначення та правова форма зазначених операцій.

Велика кількість операцій пов'язана з виникненням надзвичайних ситуацій, а разом із тим, введенням спеціального надзвичайного адміністративного правового режиму. Ці операції слід визначати як такі, що проводяться в умовах надзвичайних ситуацій, тобто, як спеціальні операції. Це зумовлено:

- по-перше, виникненням на території України надзвичайної ситуації різного генезису, яка виступає умовою проведення спеціальної операції і потребує швидкого та ефективного ліквідування;

- по-друге, введенням спеціального надзвичайного адміністративно-правового режиму на певний час та на певній території, який є правовою формою проведення спеціальної операції, тобто, оправдовує її обмежувальний характер;

- по-третє, наявністю великої кількості різноманітних заходів держави, які становлять зміст спеціальної операції і застосовуються у комплексі при її проведенні;

- нарешті, залученням до її проведення великої кількості сил та засобів державних органів та їх дії на певній території у певний проміжок часу.

Таким чином, основними ознаками спеціальної операції є виникнення надзвичайної ситуації на території України; введення спеціального надзвичайного адміністративно-правового режиму на певній території, на певний час; комплексність заходів, які становлять зміст її проведення і залучення великої кількості сил та засобів державних органів та суспільства в цілому.

Щодо операцій, які проводяться у нормальній обстановці при відсутності надзвичайної ситуації та дії спеціального надзвичайного адміністративно-правового режиму, то

вони становлять повсякденну діяльність державних органів і спрямовані на оздоровлення оперативної обстановки та посилення протидії негативним факторам, які не мають загрози надзвичайної ситуації соціально-політичного, техногенного та природного характеру. Ці операції визначаються як оперативно-профілактичні, рятувальні та інші.

Щодо військових операцій, то вони являють собою сукупність ударів, боїв, битв, узгоджених та пов'язаних між собою цілями, територією та часом, які проводяться одним або декількома видами збройних сил за єдиним задумом або планом для вирішення оперативних та стратегічних завдань [10, с.927].

Військові операції можуть проводитися об'єднаннями одного або декількох видів збройних сил. За масштабом ці операції бувають стратегічними, фронтовими, армійськими; за часом проведення - першими та наступними; за формою ведення бойових дій - сухопутними, повітряними, протиповітряними, наземно-повітряними, змішаними; за цілями - наступальними, контрнаступальними тощо [2, с.98; 11, с.9-11]. Ці операції характеризуються наявністю двох сторін, що протиборствують, як правило різних держав, які борються за особисті інтереси в умовах стану оголошеної або неоголошеної війни. Війна – це озброєна боротьба між державами [12, с.80]. При цьому слід зазначити, що воєнна наука виділяє із цього поняття менш об'ємні, такі як «локальні воєнні конфлікти» або «конфлікти низької інтенсивності» [13, с.8]. Зрозуміло, що операції, які проводяться в умовах стану війни, носять військовий характер і описуються поняттям «військова операція». Щодо операцій, які проводяться в умовах локальних воєнних конфліктів або конфліктів низької інтенсивності, то виникає питання: «Чим вони відрізняються від спеціальних операцій, які розглядаються нами?»

Розглянемо їх розбіжності за допомогою наступної таблиці (табл.2):

Таблиця 2 – Розмежування спеціальних операцій та операцій, які проводяться в умовах локальних військових конфліктів або конфліктів низької інтенсивності

Спеціальні операції	Операції, які проводяться в умовах локальних військових конфліктів або конфліктів низької інтенсивності
Зміст становить великий комплекс заходів різного генезису, які передбачені нормативно-правовими актами	Зміст складає сукупність боїв та інших заходів, спрямованих на досягнення своїх цілей силовими методами, які не підпадають під дію норм права, функціонуючих у мирний час
Пов'язані з виникненням надзвичайної ситуації і забезпечуються спеціальним надзвичайним адміністративно-правовим режимом, який діє у межах чітко встановленого часу	Пов'язані із загостренням надзвичайних ситуацій, у більшості випадків соціально-політичного характеру, і переходом їх у явища, які процес проведення спеціальної операції подолати не в змозі. Тобто негативні явища виходять за межі часу дії правової форми забезпечення спеціальної операції, а сама вона не в змозі подолати їх комплексом своїх заходів
Спрямовані на ліквідацію негативних факторів, які не пов'язані з військовими діями	Спрямовані на ліквідацію військових конфліктів різного генезису і пов'язані із бойовим застосуванням сил у ході озброєної боротьби
Мають певний проміжок часу їх застосування	Проводяться безстроково, до моменту досягнення позитивного результату для будь-якої із протистояючих сторін
Проводяться, як правило, правоохоронними та рятувальними органами держави, у деяких випадках із залученням збройних сил, здебільшого, у надзвичайних ситуаціях техногенного та природного характеру або при загостренні соціально-політичних конфліктів	Головним органом (суб'єктом) проведення є збройні сили, діяльність яких проявляється у їх безпосередній функції - веденні військових (бойових) дій з метою захисту інтересів держави

Отже, операції, які проводяться в умовах локальних військових конфліктів або конфліктів низької інтенсивності, завжди носять соціально-політичний характер, пов'язані із веденням постійної озброєної боротьби, сторонами в якій, з одного боку, виступає держава, а з іншого озброєна частина населення, яка веде боротьбу за відокремлення певної території держави або її цілковитого захоплення. У цих операціях не існує домінуючого суб'єкту у зв'язку з веденням бойових дій. Він проявляється тільки після перемоги тієї

чи іншої сторони. Проведення цих операцій безпосередньо пов'язано із втручанням світової спільноти у їх розв'язання, тому, що військові конфлікти переростають у таке явище, як війна, тобто у певний її вид, чи то громадянську війну, чи визвольну війну тощо.

При цьому слід зазначити, що зарубіжні експерти під поняттям «конфлікти низької інтенсивності» об'єднують різноманітні за генезисом та суттю операції. Основними напрямками проведення цих операцій вони визначають: боротьбу з тероризмом, повстан-

ським і партизанським рухом, наркобізнесом; проведення операцій у мирний час, а саме: нанесення ударів, проведення рейдів, надання допомоги при стихійних лихах тощо; підтримання миру, тобто виконання завдань під егідою ООН та інші [14, с.21-24]. У той же час під терміном «спеціальна операція» вони розуміють комплекс заходів по бойовому застосуванню сил спеціальної операції (під якими розуміється певний інструмент, за допомогою якого можна контролювати вогнище військової напруги, забезпечити раптовість бойових дій і масштабність ураження важливих об'єктів противника) на території військових дій і передбачає розгортання оперативних загонів в районах призначення, а також органів забезпечення і управління до або у ході ведення озброєної боротьби. Виділяють п'ять типів спеціальних операцій: розвідувально-диверсійні, підривні, спеціальні дії, дії по забезпеченню безпеки іноземних держав та дії по забезпеченню операцій [13, с.8-10].

Таким чином, операції, які проводяться в умовах локальних воєнних конфліктів або конфліктів низької інтенсивності, слід відносити до видів військової операції у зв'язку з тим, що вони проводяться на території військових дій, а головною ознакою їх змісту є проведення бойових дій, які становлять обов'язкові елементи озброєної боротьби.

Щодо миротворчих, диверсійних, розвідувальних та інших операцій, то вони відрізняються від інших такими ознаками, як проведення їх за межами країни, при відсутності стану війни між державами або при дії міжнародного права. Наприклад, миротворчим операціям притаманні обидві ці властивості, а диверсійним та розвідувальним тільки одна - відсутність війни між державами. Миротворчі операції, зокрема, виступають як окремий вид операцій у сфері державної охоронної діяльності. Що стосується розвідувальних, диверсійних та інших операцій цього генезису, то їх розмежування залежить від стану мира або війни. Якщо вони проводяться в умовах війни або локальних військових

конфліктів (конфліктів низької інтенсивності), то їх проведення становить елемент військової операції. У випадках, коли ці операції застосовуються у мирний час, вони являють собою окремий вид операції у сфері державної охоронної діяльності.

Зробивши аналіз цілого, такого як операція у сфері державної охоронної діяльності, наведемо її складові частини:

- спеціальні операції;
- військові операції (у стані війни, локальних військових конфліктів (конфліктів низької інтенсивності) та інші);
- оперативно-профілактичні, рятувальні та інші;
- опосередковані операції (миротворчі, диверсійні, розвідувальні та інші).

Усвідомивши суть та генезис спеціальної операції і розглянувши критерії її класифікації, а також інші операції, які разом із нею є субсидіарними поняттями [15, с.63] по відношенню до загального для них поняття, такого як «операція у сфері державної охоронної діяльності», ми можемо узагальнити критерії її класифікації, зробити їх більш правильними та досконалими.

За основу класифікації поняття «спеціальна операція» візьмемо елементи його структури, такі як правовідношення, зокрема: суб'єкт та юридичний факт.

Як відомо, на успішне виконання державними органами своїх обов'язків впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори. Перші стосуються явищ і процесів, які не залежать від діяльності службовців державних органів, а інші безпосередньо пов'язані з нею і залежать від правильного та належного виконання ними своїх обов'язків [16, с.349]. Діяльність державних органів при проведенні спеціальних операцій не є виключенням. Спеціальні операції проводяться державними органами у зв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій. Таким чином, юридичний факт проведення спеціальної операції виступає об'єктивним критерієм її здійснення, тобто визначає умови проведення, масштабність і час, кількість негативних факторів,

на які потрібно зреагувати. З іншого боку, від суб'єкта спеціальної операції залежить своєчасність та повнота її проведення, він впливає на зміст та забезпечення останньої і виступає суб'єктивним критерієм класифікації цієї операції.

Зазначимо, що визначення критеріїв спеціальної операції за суб'єктом та юридичним фактом охоплює в собі всі інші елементи цього правовідношення.

Наявність великої кількості критеріїв класифікації спеціальних операцій, які охоплюють різноманітні за походженням та природою операції, відображають ситуативний розподіл і не мають комплексного, системного об'єднання, зумовила розробку єдиних критеріїв їх класифікації. Для подолання цієї проблеми визначено єдине категоріальне поняття «операція у сфері державної охоронної діяльності», за допомогою якого встановлені єдині суб'єктивні та об'єктивні критерії класифікації спеціальних операцій. Вищевказане дозволить спростити процес розмежування та дослідження спеціальних операцій і відрізнити їх види від схожих за змістом та об'ємом операцій у сфері державної охоронної діяльності.

Визначення загальних критеріїв класифікації спеціальних операцій дозволить упорядкувати й спростити процес їх розмежування та дослідження, відрізнити їх види від схожих за змістом та об'ємом операцій і встановити чіткий та відповідний надзвичайним ситуаціям класифікатор цих операцій. При цьому хотілось би зазначити, що подібне визначення критеріїв класифікації спеціальної операції є спробою упорядкувати велику сукупність її класифікаційних груп і, можливо, не встановлює повноцінного уявлення про її остаточне розмежування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов В. Л. Организационные основы деятельности ОВД при проведении при проведении специальных операций : учебное пособие / [Анисимов В. Л., Артюх А. Г., Ба-

ранов В. А., Березко О. В., Зубарев В. В., Мелехин А. В., Молозин А. В., Пищелко А. В., Рыльская М. А., Рябов С. И., Тихомиров А. Б.]. - М. : ВНИИ МВД России, 1998. - 140 с.

2. Лаптій В. А. Система управління органами внутрішніх справ в особливих умовах: Теоретичні та практичні проблеми / В. А. Лаптій. - К. : РВВ МВС України, 1997. - 136 с.

3. Организация и тактика действий сил и средств ОВД и ВВ МВД России : учебное пособие / под ред. Приходько Е. П. - М. : ВНИИ МВД России, 1996. - 214 с.

4. Полозов А. А. Специальная тактика : курс лекций / А. А. Полозов, В. В. Маньшев. - Белгород : Юрид. ин-т МВД РФ, 2001. - 300 с.

5. Томків І. О. Участь внутрішніх військ МВС України у спеціальних операціях : навчальний посібник. / І. О. Томків, А. В. Гайдук, В. В. Гриньков, В. М. Клачко. - Хмельницьк : НАПВ України, 2001. - 96 с.

6. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» : від 20.03.03 р. № 683-IV // ВВР України. - 2003. - № 25. - Ст. 180.

7. Наказ МВС України «Про вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинами, пов'язаними з транспортними засобами» : від 27.03.2000 р., №186. - К. : МВС України, 2000. - 36 с.

8. Закон України «Про міліцію» : від 20.12.1990 р., №565-12 // Законодавство України з питань правоохоронної діяльності. - Х. : ФІНН, 2002.

9. Наказ МВС УРСР «Про оголошення постанови Ради Міністрів Української РСР «Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Українській РСР» : від 30.03.1991 р., № 118. - К. : МВС УРСР, 1991. - 7 с.

10. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. - 3-е изд. - М. : Сов. энцикл., 1985. - 1600 с.

11. Деревщиков А. Б. Особенности подготовки контрнаступательных операций / А. Б. Деревщиков // Военная мысль. - 1992. - № 4-5. - С. 9-14.

12. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. - 18-е изд., стереотип. - М. : Рус. яз., 1987. - 797 с.
13. Довгий А. Взгляды командования НАТО на применение сил специальной операции / А. Довгий // Зарубежное военное обозрение. - 1996. - № 8. - С. 8-12.
14. James L. Forces of Special operations / L. James // JDW. - 1991. - № 8. - Р. 20-24.
15. Иванов Е. А. Логика : учебник / Е. А. Иванов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : БЕК, 2002. - 368 с.
16. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. - Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. - 480 с.

Крикун В. В. Щодо визначення єдиних критеріїв класифікації спеціальних операцій / В. В. Крикун // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 212–219 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09kvvkco.pdf>

Розглянуті різноманітні підходи до класифікації спеціальних операцій; досліджено суть спеціальної операції і операції у сфері державної охоронної діяльності; проаналізовано їх відмежування від інших суміжних понять; виокремлено ознаки спеціальних операцій; запропоновано власне бачення єдиних критеріїв класифікації спеціальних операцій.

Крикун В.В. Относительно определения единых критериев классификации специальных операций

Рассмотрены разнообразные подходы к классификации специальных операций; исследована суть специальной операции и операции в сфере государственной охранительной деятельности; проанализировано их отмежевание от других сопредельных понятий; выделены признаки специальных операций; предложено собственное видение единых критериев классификации специальных операций.

Krikun V.V. Concerning Definition of Uniform Criteria of Classification of Special Operations

The various approaches to classification of special operations are considered; the essence of special operation and operation in sphere of the state guarding activity is investigated; it is analyzed them difference from other adjacent concepts; signs of special operations are allocated; own vision of uniform criteria of classification of special operations is offered.